

De Godelievemotte en de middeleeuwse versterkingen te Gistel

J. De Meulemeester & M. Dewilde

met een bijdrage van P. Van der Plaetsen & A. Erynck

De Godelievemotte maakt deel uit van het complex van de abdij Ten Putte, een klooster van Benedictinessen. De abdij ligt zowat 3,5 km ten westen van de stadskern van Gistel, bij de vroegere gemeentegrens met Zevekote.

Gistel zelf ligt op een zandige opduiking (4-7 m O.P.) die door een smalle depressie ten oosten en door het Moere-Nieuwland en de Moere-Bloot ten zuiden en ten westen van de eigenlijke zandstreek wordt gescheiden. Ten noorden van de opduiking ligt de Duinkerke-III-strandvlakte¹.

De abdij Ten Putte ligt op de westelijke rand van een kleinere zandopduiking in het poldergebied. De keuze van de plaats heeft te maken met het oorspronkelijke kasteelsite (cf. *infra*).

In zijn huidige toestand wordt het site in hoofdzaak gevormd door de abdijgebouwen, die er in 1890-1891 werden opgericht op de plaats van de middeleeuwse abdij, die in 1578 werd verlaten². Deze vroegere abdijgebouwen, o.m. de kapel, vinden we terug op de kaarten van Popp (midden 19de eeuw) en van Ferraris (2de helft 18de eeuw), die ons tevens een beeld geven van de opbouw van het site: een groot omgracht gedeelte in het zuiden en de omgrachte heuvel iets ten noorden ervan³. Ook op het figuratief plan van Gistel, dat in Sanderus' *Flandria Illustrata* voorkomt (midden 17de eeuw), is deze situatie herkenbaar. Deze tweeledigheid herinnert aan de opperhof-neerhof structuur van het oude kasteelsite (cf. *infra*).

1 Situatieplan: 1. Motte in het stadscentrum; 2. Abdij "Ten Putte".

Location map: 1. Motte in the town centre; 2. The abbey "ten Putte".

1 J. Ameryckx 1959, 12, 48.
2 Huyghebaert & Favorel 1960, 248.

3 Opperhof en neerhof hoeven niet noodzakelijk op elkaar aan te sluiten: in de 12de eeuwse fase van de motte van Beveren-Waas werd een onderbreking van ca 30 m vastgesteld tussen motteheuvel en voorhof. De Meulemeester 1978, 29.

De cirkelvormige heuvel zelf heeft actueel een doormeter van ongeveer 45 m aan de basis en een hoogte van ongeveer 2,50 m. Hij wordt omgord door een ringgracht van 3 m breedte; gracht die ten zuiden van de motte werd uitgebreid tot een vis- en eendenvijver; deze situatie bestond reeds bij het opmaken van de Ferrariskaart. Op de top van de motte staat het Kraaiekapelletje, een kleine kapel (3,90 m x 4,60 m buitenwerks), waarvan de bouwdatum vooralsnog onbekend is, maar die op de Poppkaart (en mogelijk ook op de Ferrariskaart) reeds wordt aangegeven.

1 Het archeologisch onderzoek

HISTORIEK VAN HET ONDERZOEK

In september 1909 liet de Société d'Archéologie de Bruxelles, o.l.v. baron A. de Loë, op de Godelievemotte vier proefputjes uitgraven op de top van de heuvel, rechts en links van het Kraaiekapelletje⁴. Het onderzoek leverde sporen op van een oudere, bakstenen kapel. In de nivelleringslaag boven de resten van deze kapel vond men acht munten, die tussen 1607 en 1689 geslagen werden. De verdwijning van de kapel kan dan ook op het eind van de 17de eeuw gesitueerd worden. In de "*Flandria Illustrata*" van Sanderus (1644) wordt de kapel trouwens nog afgebeeld. Oudere sporen werden bij dit beperkt onderzoek niet gevonden.

Bij verbouwingswerken aan de abdijkerk in 1958 nam de N.D.O. in samenwerking met de stad Gistel de gelegenheid te baat om een archeologisch onderzoek in te stellen. De opgravingen stonden toen o.l.v. L. Devliegheer. Hierbij werd aangetoond dat de eerste abdijkerk er in de 12de eeuw uit veldsteen werd opgetrokken; het ging hem om een driebeukige kruiskerk met vlak afgesloten koor⁵. Tijdens dit onderzoek besloot men ook doorheen de motte een viertal sleuven te graven. Ook nu werd een deel van de fundering van de oudste kapel aangesneden. Andere sporen kwamen niet aan het licht. Uit de doorsneden kon wel de opbouw en vooral de nivellering van de motte worden afgelezen.

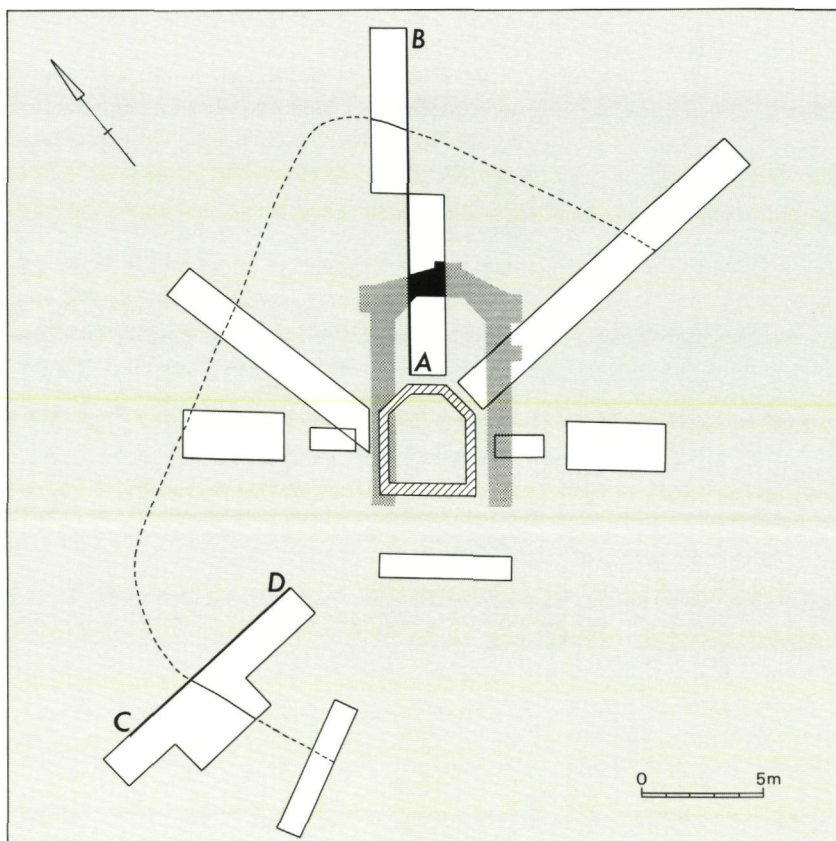
Binnen het kader van een studie van de aarden versterkingen in Vlaanderen werd ook aan de Godelievemotte hernieuwde aandacht geschonken. Teneinde tot publicatie van de vondsten uit 1958 over te gaan en vooral met het doel ze in een hedendaags perspectief te bekijken, werden in maart 1987 enkele nieuwe sleuven door het mottelichaam gegraven⁶. Deze opgra-

2 De Godelievemotte vanuit het zuidoosten.
The "Godelievemotte" seen from the south-east.

vingen, op initiatief van de N.D.O. gestart, verliepen in samenwerking met de v.z.w. Wetenschappelijk en Cultureel Centrum van de Duinenabdij en de Westhoek (Koksijde)⁷.

3 Grondplan van de opgravingen.
General plan of the excavated area.

- 4 De Loë 1910.
- 5 L. D(evliegheer) 1959, 135-136.
- 6 Wij danken moeder abdis Bernarda Herpels van de abdij Ten Putte voor haar bereidwillige toestemming om deze opgravingen te laten doorgaan.
- 7 Met dank aan M. Vanhoo- ren, M. Delanghe en P. Meens voor het graafwerk. Tevens dank aan F. Wijffels voor het keurig tekenwerk.

4 Doorsneden door motte en gracht: A-B en C-D (cf. grondplan van de opgravingen, fig. 3).

A: Pleistoceen zanddek.

B: Mariene klei (Duinkerke III transgressie).

C: Klei (gemengd met zand).

D: Kleiig zand.

E: Klei (gemengd met zand).

F: Kleiplaggen.

G: Kleiig zand.

H: Fundering van de oudste kapel.

Sections through motte and ditch: A-B and C-D, (cf. plan of the excavations, fig. 3).

A: Pleistocene sand.

B: Marine clay (Dunkirk III).

C: Clay (mixed with sand).

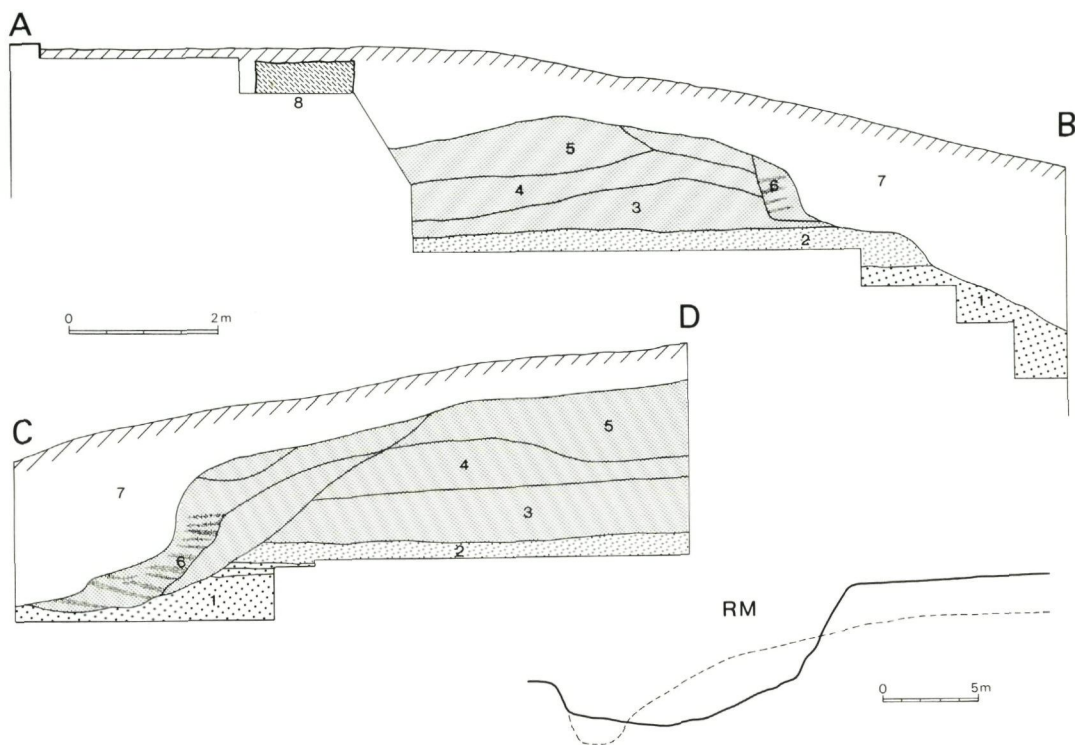
D: Clayey sand.

E: Clay (mixed with sand).

F: Clay sods.

G: Clayey sand.

H: Foundations of the first chapel.

DE ARCHEOLOGISCHE VASTSTELLINGEN

Het recente onderzoek bevestigt grotendeels de bevindingen uit 1958. De profielen van de werkputten geven een vrij duidelijk beeld van de opwerping. De motte is opgericht op een homogeen pakket mariene klei, dat meer dan waarschijnlijk tijdens de Duinkerke III-transgressie werd afgezet. Het onderscheid met oudere Duinkerke II-sedimenten, bepaald door een tussenlaag met humeus en weinig materiaal gevormd tijdens de Karolingische regressie, werd in de nieuwe proefputten in elk geval niet vastgesteld. De heuvel bestaat uit de klei en het zand die bij het steken van de gracht vrijkwamen. Er valt een zekere gelaagdheid te onderscheiden, waarbij nu eens klei, dan weer zand overheeft.

Twee fenomenen vallen op. Allereerst is een lichtjes geprononceerd walvormig lichaam merkbaar op de rand van de heuvel. Hieruit kunnen we de opwerpingsmethode afleiden. Immers de eenvoudigste manier om een motte op te bouwen bestond erin een cirkelvormige gracht te graven en de grond aan de binnenzijde van de gracht te werpen. Op die manier ontstond een cirkelvormige aarden wal. De daar-

binnen gelegen ruimte werd naderhand opgevuld en het geheel tot de gewenste hoogte aangeaard.

Een tweede bijzonderheid betreft de stabilisatie van de opgeworpen grond. Blijkbaar heeft men op de westelijke flank een ongelukje gehad bij het ophogen en is een gedeelte van de grond afgegleden of afgespoeld. Dit werd verholpen door tegen de helling kleiplaggen te stapelen en dit tot in de gracht. Tussen de plaggen ligt telkens een 1 tot 2 cm dik zandlaagje. Op de oostelijke flank werd deze techniek met een toegepast.

Deze werkwijze ontmoeten wij hier voor het eerst in de Vlaamse motteheuvels. Uitzonderlijk is ze echter niet; ze werd reeds vastgesteld bij opgravingen van een vluchtberg-(motte) in Zeeland, namelijk te Abbekinderen op Zuid-Beveland⁸. Deze "kleimuur" verstevigt de voet van de helling en houdt het wegglijden van het zandige materiaal tegen. Dat zich *in casu* een probleem heeft voorgedaan kan begrepen worden uit de afmetingen en de vorm van de heuvel. De basisdiameter bedraagt ongeveer 25 m. Teneinde een bewoonbaar motteplateau over te houden dient er naar gestreefd te worden dat de diameter toch minimaal ongeveer 15 m be-

⁸ Trimpe-Burger 1957, 123-138.

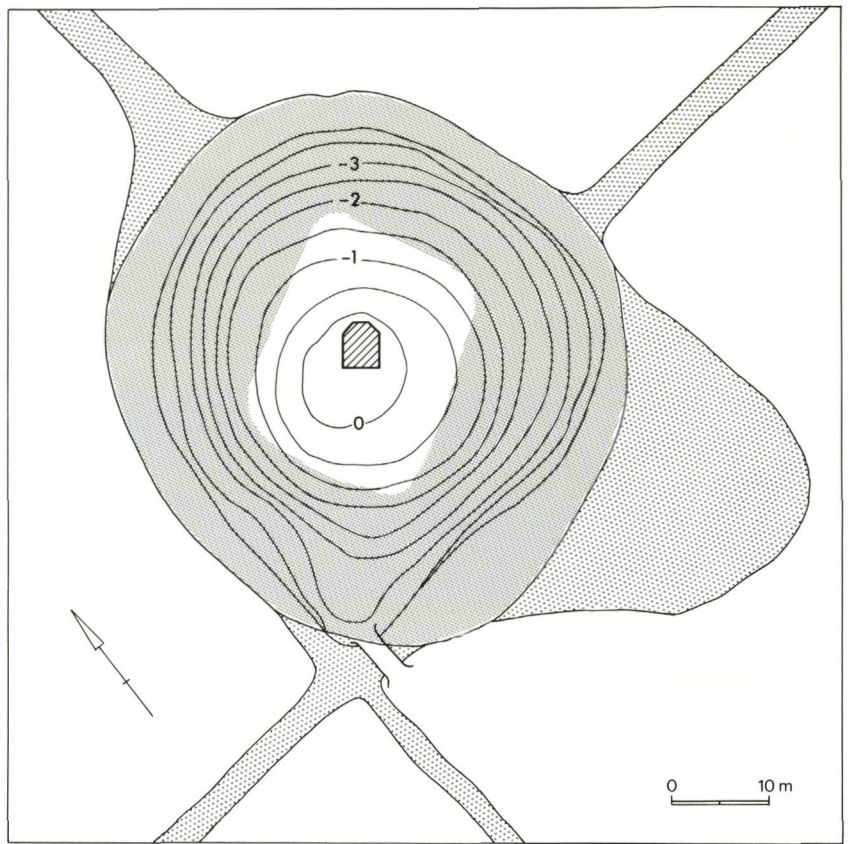
draagt⁹. De verhouding tussen basis- en plateau-doormeter resulteert in een zeer steile helling, zelfs bij een relatief beperkte hoogte. Het hoeft ons dan ook niet te verwonderen dat het zandige materiaal ging glijden en door een kleimuur diende te worden verstevigd. Bij de bouw van de grafelijke motte van Veurne werd dit probleem opgelost door het aanbrengen van horizontale en verticale balken en boomstammen in de voet van de mottehelling¹⁰.

De motte was oorspronkelijk afgerond rechthoekig aan de basis en ongeveer half zo groot als nu. Uit de doorsneden is immers af te leiden dat de motte tot haar huidige vorm werd verlaagd, waarbij de grond eenvoudigweg in de gracht werd gestort; deze laatste werd aldus grotendeels gedempt. Indien geen grond werd weggevoerd zou de hoogte ongeveer 4 m hebben bedragen.

Oorspronkelijk bedroeg de grachtbreedte ongeveer 15 m. Op de oostflank werd een grachtdiepte geconstateerd van 2,50 m beneden het oppervlak van de Duinkerke-III klei en dit op $\pm 6,50$ m van de motterand. Tot op dat punt is de gracht in profiel gekenmerkt door een lichthellende bodem.

Bij het onderzoek van de abdijkerk kwam men tot de constatacie dat daar geen klei afgezet was. We bevinden ons dus letterlijk op de grens van de zandstreek en de polders. De motte, die moest voorzien zijn van een constant natte gracht, werd in de drassige polders opgeworpen. Het voorhof, dat aansloot op de zuidflank van de motte, werd op een zandopduiking aangelegd. Uit het onderzoek van de motte bleek trouwens dat het pleistoceen oppervlak naar het oosten helde en de kleilaag naar het oosten toe progressief dikker werd. In Dudzele werd tijdens het onderzoek van de Cathemotte, die in de middellandpolders is gelegen, een vergelijkbare situatie aangetroffen. Het voorhof werd aangelegd op droog kreekzand, de motte net ernaast op de natte klei-op-veenbodem van de komgrond¹¹.

De nivellering van de motte gebeurde waarschijnlijk kort na de opgave van het site. Het homogene karakter van de ceramiekvondsten - van vermenging met recentere ceramiek is geen sprake - en het concept van de demilitarisering (cf. *infra*) pleiten hiervoor. De bouw van de oudste kapel blijft evenwel duister. Enkel de fundering (1 m breed) bleef bewaard en die bestaat uit een allegaartje van baksteenafval. De kapel is ZW-NO georiënteerd, binnenwerks 3,70 m breed en 7,70 m lang. Een driezijdig koor, voorzien van drie steunberen sluit de NO-zijde af.

DE DATERING

Archeologische en historische vaststellingen laten ons toe de occupatieperiode van de motte te dateren. De motte werd opgeworpen na de Duinkerke-III-overstromingen van de 1ste helft van de 11de eeuw. De Godelievelegende wil dat op het kasteelsite na de dood van Bertolf een klooster werd gebouwd (cf. *infra*), een stichting die in de lijn ligt van de religieuze ontwikkeling in Vlaanderen op het einde van de 11de en in het begin van de 12de eeuw. Ook de oudste fase van de abdijkerk gaat tot in de 12de eeuw terug. Legende en realiteit duiden in dezelfde chronologische richting. De bewoning van de motte mag dan ook in de 2de helft van de 11de eeuw geplaatst worden. Het is bovendien vanaf deze tijd dat het bouwen van mottes in onze streken een hoge vlucht nam.

DE VONDSTEN

De korte occupatieperiode van de motte laat ons ook toe het gevonden aardewerk scherp te dateren. De ceramiek werd ofwel in de opwerping, ofwel onderaan in de grachtvulling, d.i. de afgegraven top van de motte, aangetroffen.

5 Microtopografisch plan met interpretatie van de opgravingsgegevens.

Microtopographical plan with interpretation of the excavated features.

9 Wanneer we de motte van Landen als voorbeeld nemen krijgen we vergelijkbare en halveerbare gegevens. De basisdiameter bedraagt ongeveer 40 m, de hoogte 11 m en de doormeter van het motteplateau om en bij de 20 m. De Meulemeester & Matthys 1981, 7.

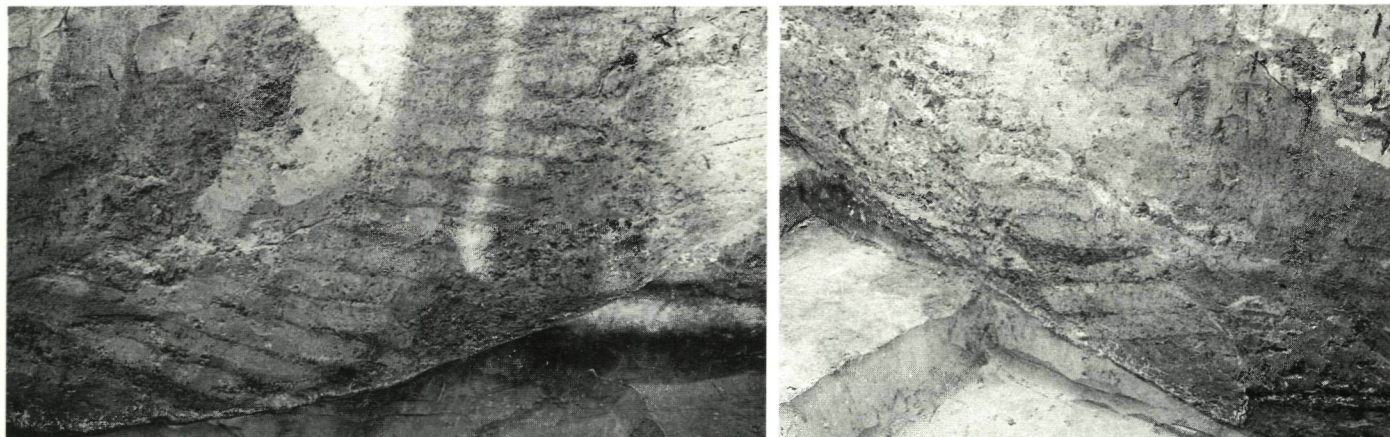
10 De Meulemeester 1982, 119.

11 De Meulemeester 1980, 16-17.

7-8 De plaggenmuur in doorsnede CD en tegenover CD.

Sections through the sod wall.

De grove schelpenverschraling is het voornaamste kenmerk van eerstgenoemde soort. Drie roodbruine, zacht gebakken dikwandige scherven zijn aan de binnenkant zwart verbrand (secundaire reductie). De verbranding is zo intensief (tot 2 mm), dat mogelijk aan een bepaalde ambachtelijke activiteit kan gedacht worden. De herkomst van deze aardewerksoort is nog onbekend, maar moet mogelijk in de kustvlakte gezocht worden.

Het roodbeschilderd aardewerk (fig. 6: 26-27) werd o.m. uit het Rijnland ingevoerd. Bij een wandscherf (breukvlak: grijze kern, beige mantel) is de rode beschildering in strepen met lussen en cirkels uitgevoerd; een andere scherf (breukvlak: oranje kern, beige mantel) is met gecombineerde strepen in bruine tinten versierd.

Tenslotte dienen we nog twee moeilijk definieerbare scherven te vermelden. In elk geval geïmporteerd is een wandscherf die hard gebakken (bijna gesinterd) en met kwarts verschaald is. De buitenkant van deze bruine scherf is donkergrijs. Een andere wandscherf in zeer fijn, wit baksel is waarschijnlijk van Romeinse makelij.

BESLUIT

De opgravingen leverden geen sporen op van het gebouwenbestand dat de motte oorspronkelijk bekroonde. De verlaging van de motte is hiervoor volledig verantwoordelijk. Elk spoor van een woning werd uitgewist. De opgravingen van de Godelievemotte dragen echter toch hun steentje bij tot onze kennis van het ontstaan, het gebruik, de bouw, de ontwikkeling en de datering van mottes in Vlaanderen. Binnen de Gistelse context neemt deze

motte bovendien nog een bijzondere positie in en het is dan ook noodzakelijk ze ook in deze context te belichten.

2 Beschouwingen rond de middeleeuwse versterkingen te Gistel

In onze streken, vooral daar waar natuursteen ontbrak of moeilijk kon worden aangevoerd, maakte men bij de kastelenbouw oorspronkelijk meer gebruik van wel ter plaatse voorhanden zijnde materialen, namelijk aarde en hout.

Deze aarden versterkingen evolueerden in tijd en ruimte. Wanneer in de 9de eeuw onze streken onveilig zijn door de plunderingen van de Noormannen, gaan de lokale bestuurders en/of bevolking zich beschermen en verdedigen. Hiertoe worden een aantal vluchtburchten opgericht, waarin de omwoners zich bij gevaar met hebben en houden konden terugtrekken.

Deze vluchtburchten zijn gekarakteriseerd door hun vorm en uitzicht. Zij worden bepaald door een cirkelvormige brede gracht met aan de binnenzijde een aarden verdedigingswal met palissade. De doormeter van deze kampen bedraagt meer dan 150 m. In de kuststreek worden ze in een latijnse tekst van het einde van de 9de eeuw vermeld als *castella recens facta*¹². Spijtig genoeg geeft die tekst echter geen nadere lokalisatie, zodat we andere middelen, onder meer archeologische, moeten aanwenden om deze kampstructuren terug te vinden. Onderzoek naar afwijkingen in de percelleringspatronen leert ons dat in plattelandsgemeenten zoals Alveringem, Bulskamp, Snaaskerke, Oostkerke, e.a. dergelijke kampen gelegen hebben. Ook in de stratenpatronen van bepaalde steden, zoals Sint-Winoksbergen, Veurne,

12 MGH, SS, XV-1, 512-514. De Meulemeester 1981, 12-15; De Meulemeester 1986, 74.

9 Gistel op de kaart van Deventer (midden 16de eeuw).

1. Motte in het stadscentrum.

2. Kasteel opgericht in de 1ste helft van de 14de eeuw. Gistel on the map of Jacob van Deventer (middle of the 16th century).

1. Motte in the town centre.

2. Castle built in the first half of the 14th century.

e.a. vinden we de littekens van deze ronde burchten terug. Op vergelijkende basis kunnen we ook in Gistel een dergelijke versterking veronderstellen. We komen hier verder nog op terug.

Onder Boudewijn V (11de eeuw) en zijn opvolgers wordt het castrale complex in Vlaanderen heringericht. De door de graaf aangestelde burggraven (*castellanus*) passen de burchten aan de nieuwe militaire noden aan. Vanaf het midden van de 11de eeuw verschijnt het mottekasteel als een nieuw type van versterking, onder meer binnen de oude *castella* of in de onmiddellijke omgeving ervan¹³. Vanaf de 13de eeuw zullen deze motteburchten hun in hoofdzaak militaire karakter beginnen te verliezen en worden omgebouwd tot of verlaten voor nieuwe stenen burchten van een type, waarbij meer aandacht aan het residentiële aspect en het comfort wordt geschonken. Deze evolutie is ook in Gistel vast te stellen.

Oude kaarten zoals deze van Jacob van Deventer (midden 16de eeuw), deze van Ferraris (2de helft 18de eeuw) of de kadasterkaarten van Popp (midden 19de eeuw) helpen ons bij het herbepalen van oude structuren. In het stadsplan van Gistel herkennen we in de oude stadskern dan ook de littekens van een ronde aardburcht. Deze versterking fungeerde als vluchtburcht voor de zone ten oosten van de IJzergolf, zoals Veurne het westen en Diksmuide het zuiden ervan beschermde. Dit kamp wordt in het huidige stratenpatroon bepaald

door onder meer een deel van de *Sint-Jans-Gasthuisstraat*, door de *Markt* en door de *Kerkstraat*. De *Bruidstraat* en de *Kasteelstraat* zijn onderdelen van de voormalige haaks kruisende banen, die de versterking in vier kwadranten verdeelden. Volgens J. van Deventer (fig. 9) wordt het noordwestelijk kwadrant naderhand ingenomen door de *Onze-Lieve-Vrouwekerk*; het noordoostelijke door een motteheuvel met toren, 's *Gravenmote* genaamd; het zuidoostelijke door burgerlijke bewoning en het zuidwestelijke kwadrant tenslotte door een waterburcht. Zoals in andere steden met een circulaire versterking, bijvoorbeeld Veurne en Sint-Omaars, treffen we binnen de ronde burcht een *Onze-Lieve-Vrouwekerk* aan. Alhoewel dit patrocinium gedurende de ganse Middeleeuwen zeer in trek was en niet noodzakelijk een oude stichting veronderstelt, lijken burchtkapellen toch een speciale voorkeur te hebben voor deze patroonheilige. Meer dan waarschijnlijk groeide hier dan ook een castrale kapel uit tot parochiekerk. De inrichting van de parochie had logischerwijze plaats in de 10de eeuw bij de landname van het droogkomende poldergebied na de Duinkerke-II-transgressie¹⁴. Archeologisch werden binnen het ronde *castrum* vondsten gedaan, die naar deze periode verwijzen¹⁵. De oudste vermelding (*Gestella*, 988) dateert ook uit deze periode¹⁶. De markt van Gistel bevindt zich aan de buitenzijde van de vroegste kern, zoals we vaak vaststellen bij nederzettingen die in de 11de eeuw rond deze ronde burchten uitgroeien tot een stad.

De aanwezigheid van een motte in het noordoostkwadrant stemt wel tot nadenken. Deze motte met toren vinden we duidelijk afgebeeld op de kaart van J. van Deventer en het figuratief plan van Sanderus (fig. 10). Ook Ferraris geeft een vierkant gebouw aan bovenop de heuveltop; hij omringt de heuvel bovendien met een van water voorziene gracht. Ook in het Popp-kadaster (Sectie A, nr. 941) is de vorm van de motte nog gedeeltelijk bewaard.

Een grafelijke motte, opgericht binnen het ronde *castrum*, is geen uitzondering: ook Sint-Omaars, Diksmuide en Veurne kennen deze evolutie¹⁷. Wie was echter de oprichter van deze motte? Hierbij moet bovendien rekening worden gehouden met de Sint-Godelievemotte. De traditie wil dat, na de moord op Godelieve rond 1070 door haar echtgenoot Bertolf, op de plaats van hun kasteel een klooster werd gebouwd. Uit de opgravingen blijkt inderdaad dat de motte is opgericht boven een Duinkerke-III bodem, dus na de eerste helft van de 11de eeuw. We hebben hier te doen met één van

13 De Meulemeester 1983; De Meulemeester 1985.

14 Berings 1985, 60.

15 Vanysacker 1987, 14.

16 Gysseling 1960, 406.

17 De Meulemeester & Despriet 1985, 12-15; Dewilde 1986, 140-142; De Meulemeester 1982.

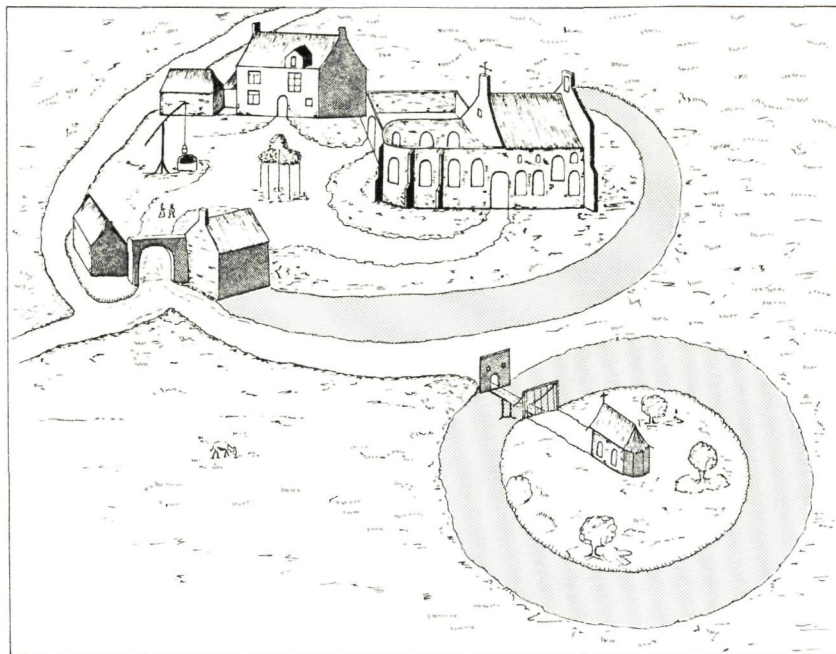

de vroegste voorbeelden van mottes in onze streken; een motte die bovendien slechts kort in gebruik is geweest (tweede helft van de 11de eeuw): immers, op het einde van de 11de - begin 12de eeuw zou het site in elk geval ingenomen zijn door een klooster¹⁸. Bertolf en zijn opvolgers¹⁹ duiken in de tweede helft van de 11de eeuw op. Hun verband met de Gistelse situatie is verre van duidelijk. Na 1127, volgend op de troebelen na de moord op Karel de Goede te Brugge en het aan de macht komen van Diederik van den Elzas, treffen we in Gistel een burggraaf aan. Het is duidelijk dat deze laatste vanuit de stad opereert.

BESLUIT

Alhoewel verder historisch en archeologisch onderzoek de noodzakelijke bewijsvoering moeten brengen, kan als werkhypothese toch volgend beeld worden opgehangen. Na de onzekere periode van de Noormanneninvallen raakt de ronde burcht als versterking in onbruik. In de 10de - 11de eeuw ontwikkelde zich naast het *castrum*, dat grafelijk bezit bleef, een stedelijke nederzetting, die parochiaal van de Onze-Lieve-Vrouwekerk binnen de burcht afhankelijk bleef. In de tweede helft van de 11de eeuw treedt een lokaal machthebber in het Gistelse op de voorgrond, namelijk Bertolf. Hij bouwt een kasteel binnen zijn eigen (*allodiale* (?) bezittingen, de zogenaamde Godelieve-motte. Na de machtsstrijd volgend op de moord op Karel de Goede (1127), stelt de nieuwe graaf van Vlaanderen, Diederik van den Elzas, orde op zaken en benoemt onder meer te Gistel een burggraaf (de eerste van de reeks). Onder deze laatste, Christiaan I, wordt binnen de oude (grafelijke) ronde burcht een kasteel opgericht naar de mode van de eerste helft van de 12de eeuw, namelijk een mottekasteel. Anderzijds werd de oude versterking van de Bertolfclan gedemilitariseerd door op het voorhof van het mottekasteel het klooster van Sint-Godelieve op te richten. Op het opperhof, de motteheuvel zelf, zal weldra een kapel gewijd aan de H. Godelieve verrijzen. Demilitarisering door inplanting van een abdij werd door de graaf van Vlaanderen ook toegepast in Enname in 1063²⁰.

Het vermoedelijk nogal kleine mottekasteel in het noordoostelijke kwadrant van de oude stadskern bood waarschijnlijk te weinig aanpassingsmogelijkheden, zodat het werd verlaten voor de waterburcht in het zuidwestelijke kwadrant, die meer residentiële mogelijkheden bood en ook militair beter was aangepast. Uit

10 Gistel op het figuratief plan van Sanderus (1644).

1. Motte in het stadscentrum.

2. Kasteel opgericht in de 1ste helft van de 14de eeuw.

3. Abdij "Ten Putte".

Gistel on the figurative map of Sanderus (1644).

1. Motte in the town centre.

2. Castle built in the first half of the 14th century.

3. Abbey "Ten Putte".

de opgravingen²¹ weten we dat deze burcht, waarvan de weermuur versterkt was met torens met open keel (halfronde tot hoefijzervormige torens), in de eerste helft van de 14de eeuw werd aangelegd. Het is deze waterburcht, die we op de kaart van J. van Deventer aantreffen. Ze zal later, omstreeks 1600, nog sterke wijzigingen ondergaan en omgebouwd worden tot een Renaissance-kasteel. Verdere opgravingen dienen ons echter een duidelijker beeld van vorm, uitzicht en functie van dit waterkasteel te brengen.

3 Het dierenbestand op de kasteelsite te Gistel

door P. VAN DER PLAETSEN & A. ERVYNCK

Sinds geruime tijd behoort het onderzoek van beendermateriaal afkomstig uit vroeg-middeleeuwse kasteelsites tot het onderzoeksprogramma van het Laboratorium voor Paleontologie van de Rijksuniversiteit te Gent, in samenwerking met de voormalige N.D.O. (thans het I.A.P.). Hierbij zijn we niet alleen geïnteresseerd in het dagelijks menu van de bewoners, maar pogen we eveneens de economische structuur en de sociale verhouding van de burcht tot zijn omgeving nader te omschrijven. Het studiemateriaal kan tevens helpen bij de rekonstruktie van de natuurlijke omgeving van de vindplaats.

Dierenresten werden reeds bemonsterd op verschillende kasteelsites. Uit de studie ervan

18 Huyghebaert & Favorel 1960, 246-247.

19 Warlop 1968, dl. II, I, 247 en 251.

20 Callebaut 1985, 89.

21 Vanysacker 1987, 14.

leiden we af dat we het kasteel als een geprivilegieerd konsumptiegebied moeten beschouwen. De bewoners zorgden niet zelf voor hun voedselvoorziening maar vertrouwden op de direkte omgeving voor de kweek van slachtvee. Dat ze hierbij hoge eisen stelden is duidelijk uit het feit dat dikwijls jonge dieren (die het smakelijkste vlees leveren) op tafel verschenen in het kasteel. De jacht was een privilege van de kasteelheer en de resten van de jachtbuit worden in de hoge middeleeuwen enkel aangetroffen in dergelijke rijke sites. Ook de, voor die periode, zeldzame luxedieren zoals de kat worden geregeld op deze plaatsen gevonden.

Binnen de veestapel vertegenwoordigde het varken meestal het grootste deel. Verder werden runderen en kleinvee (schapen en geiten) gekweekt. Ook pluimvee kwam veelvuldig voor op het neerhof.

Bij de opgravingscampagne van 1958 op de motte te Gistel werd beendermateriaal verzameld uit de grachtvulling en gedateerd in de tweede helft van de 11de eeuw. De aangetroffen resten zijn van keukenafval afkomstig en betreffen volgende diersoorten:

SLEUF A (1958)

Varken (*Sus scrofa* f. domestica)

- Fragmenten van een schedel. Volwassen dier.

- Schachtfragment femur met knaagsporen (van carnivoor).

Schaap/geit (*Ovis ammon* f. aries / *Capra aegagrus* f. hircus)

- Schachtfragment femur.

Rund (*Bos primigenius* f. taurus)

- Metacarpus van een zeer jong dier.

1 niet determineerbaar fragment.

SLEUF B (1958)

Varken (*Sus scrofa* f. domestica)

- Schachtfragment schouderblad.

- Schachtfragment femur.

Schaap/geit (*Ovis ammon* f. aries / *Capra aegagrus* f. hircus)

- Fragment onderkaak. Subadult.

- Metacarpus (GL : 118.4 mm).

- Schachtfragment femur.

- Schachtfragment tibia.

Rund (*Bos primigenius* f. taurus)

- Schedelfragment met hoornpit.

- Distaal fragment radius. Subadult.

- Drie phalangen I (GL : 62.5 ; 61.3; 60.4 mm.)

Konijn (*Oryctolagus cuniculus*)

- Tibia (GL : 111.3 mm.).

15 niet determineerbare fragmenten.

Wegens het ontbreken van nieuwe beender-vondsten verschaft de opgraving van 1987 geen

nieuwe informatie over het dierenbestand op het site.

Het is duidelijk dat deze vondstkollektie te klein is om vergelijking met andere sites toe te laten. Opmerkelijk is misschien dat de runderbotten uit sleuf B afkomstig zijn van dieren die, voor de vroege-middeleeuwen, vrij groot waren.

SUMMARY

The "Godelieve"-Motte and the mediaeval fortifications in Gistel (province of West-Flanders)

The abbey "Ten Putte" is located 3.5 km west from the town centre of Gistel. The convent was founded at the end of the 11th or in the beginning of the 12th century and was established in a former castle-site. This meant that the stronghold was demilitarized. The monastic buildings were built in the former bailey, while the motte was leveled to a height of 3 m. A chapel was erected on top of the latter.

The motte was briefly visited in 1909 by baron A. De Loë. In 1958 the *Nationale Dienst voor Opgravingen* restarted excavations in cooperation with the town of Gistel. At that time the abbey church was being renovated and archaeologically investigated. Finally, in March 1987, the *N.D.O.* (now *I.A.P.*), in cooperation with the *Wetenschappelijk en Cultureel Centrum van de Duinenabdij en de Westhoek*, dug a few profile trenches in order to check the information gained during previous excavations.

The motte was built on a marine clay deposit probably related to the Dunkirk III transgression (early 11th century). The abbey church, however, stands on sandy soil. This means that the site stands exactly on the transition between the sandy soils and the polders. The motte needed a constantly wet moat and was therefore located on the wettest part, the marshy polders.

Much information could be gathered about the building techniques of the motte. It seems that first a circular embankment was laid out. The area was then gradually filled and raised. To stabilize the mound clay sods consolidated the slope of the motte. Today, the motte is still 3 m high and has a 40 to 45 m diameter. The levelling caused the loss of all traces of a tower or palisade. Originally the motte must have been about 4 m high with a 25 m diameter. The moat must have been 15 m wide and at least 2.5 m deep.

On historical grounds the occupation of the motte can be dated back to the 2nd half of the 11th century. The pottery finds consist of local grey wares, red-painted wares and some shell-tempered ones. The faunal remains are kitchen refuse, mainly pig, cattle and sheep or goat.

In view of the recent historical and archaeological evidence about Gistel and its vicinity an attempt can be made to draw a picture of the town from 850 till 1300. Some plot boundaries in the town plan reveal traces of a ringwork. Similar ringworks normally date back to the 2nd half of the 9th century. They had a circular earthen rampart (with palisade) and a moat. Their diameter ranges from 150 to 250 m. They served as a refuge during Viking times. In the case of Gistel a settlement developed in and around the fortress which gradually lost its function. This happened during the 10th century, when the coastal wetlands started to be cultivated. Archaeological finds and the first mention of the town in 988 (*Gestella*) may confirm this.

Further inquiry shows the presence of two mottes in Gistel and its vicinity. The motte in the centre of the town has disappeared, the one outside the town is subject of this paper. The "Godelieve"-motte was occupied during the 2nd half of the 11th century by Bertolf and his wife Godelieve. The legend of Godelieve tells that she was killed around 1070 and that shortly afterwards her daughter Edith erected a monastery on the site of her father's former castle. The relationship of Bertolf with Gistel is unclear. Could he ascertain any rights? Did he have any power? After the murder of Karel de Goede, count of Flanders, in 1127, a new family emerges in Gistel. It was appointed by the new count Diederik van den Elzas. They held the function of "castellanus" and probably built the motte in the centre of the town. By then, the motte outside Gistel had been demilitarized. Finally, a new castle was built in the early 14th century in the centre of the town and the old motte was abandoned.

BIBLIOGRAFIE

- AMERYCKX J. 1959: *Bodemkaart van België. Verklarende tekst bij het kaartblad Gistel 37W*, Gent.
- BERINGS G. 1985: Het oude land aan de rand van het vroeg-middeleeuwse overstromingsgebied van de Noordzee. Landname en grondbezit tijdens de Middeleeuwen, *Hand. Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde Gent*, N.R., dl. XXXIX, 37-84.
- CALLEBAUT D. 1985: De portus en abdij van Ename, *Archaeologia Belgica* n.r. 1-2, 89-94.
- DE LOË A. 1910: Rapport général sur les Recherches et les Fouilles exécutées par la Société pendant l'Exercice 1909, *Annales de la Société d'Archéologie de Bruxelles*, 24, 410-416.
- DE MEULEMEESTER J. 1978: *De Singelberg te Beveren-Waas*, *Archaeologia Belgica* 208, Brussel.
- DE MEULEMEESTER J. 1980: De Cathemmote te Dudzele. In: *Varia I*, *Archaeologia Belgica* 232, Brussel, 5-18.
- DE MEULEMEESTER J. 1981: *Circulaire vormen in het Vlaamse kustgebied*, *Archaeologia Belgica* 234, Brussel.
- DE MEULEMEESTER J. 1982: De grafelijke mote te Veurne. In: *Conspectus MCMLXXI*, *Archaeologia Belgica* 247, Brussel, 117-121.
- DE MEULEMEESTER J. 1983: Castrale Motten in België. In: *Miscellanea Archaeologica in honorem H. Roosens*, *Archaeologia Belgica* 255, Brussel, 199-225.
- DE MEULEMEESTER J. 1985: Aardige aarden monumenten, *Monumenten en Landschappen* 4e jrg., 3, mei-juni, 24-31.
- DE MEULEMEESTER J. 1986: Burchten en stadsontwikkeling: Archeologische beschouwingen bij de kaarten van Jacob van Deventer, *De Duinen*, 16, 73-91.
- DE MEULEMEESTER J. & DESPRIET Ph. 1985: De vroegste stadsontwikkeling van Sint-Omaars, Sint-Winoksbergen en Diksmuide, *Archeologische verkenning van de Westhoek*, vol. II, Koksijde-Brussel.
- DE MEULEMEESTER J. & MATTHYS A. 1981: *De moten van het Sint-Gitterdal te Landen*, *Archaeologia Belgica* 239, Brussel.
- DEVLIEGHER L. 1959: Gistel, Sint Godelieve-abdij, *Archeologie*, 1, 135-136.
- DEWILDE M. 1986: De topografische groei van Diksmuide, *Den Dyzere*, jrg. 5, nr. 4, 134-157.
- GYSELING M. 1960: *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*, s.l.
- HUYGHEBAERT N. & FAVOREL P. 1960: Abbaye de Saint-Godelieve à Ghistelles puis à Bruges, *Monasticon belge*, III, *Province de Flandre occidentale*, 1er fasc., Liège, 239-269.
- TRIMPE-BURGER J.A. 1957-1958: Onderzoekingen in vluchtbergen in Zeeland, *Berichten van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek* 8, 114-157.
- VANYSACKER C. 1987: Het kasteelsite van Gistel (W.-VI.), *Archaeologia Mediaevalis* 10, 14-15.
- WARLOP E. 1968: *De Vlaamse Adel vóór 1300*, Handzame.